

ЭНЭСИЭЛИИ

Нам улуунун хаһыата • 1935 сыл алтынны 5 күнүгэр төрүттэммитэ

ОТТООХУН БЫЛААНА АҔАРЫЛЫННА

Улуус отчуттара балаан ыйын 4 күнүгэр 36676 тонна оту бөлөмнөн сезоннаагы соруудахтары 104,8 бырыһыан толорбуттара. Ити кэнинээри кэмгэ оттоохун салгы ыгытыллыбыта. Балаан ыйын 7 күнүгэр сводканын улуус үрдүнэн 37355 тн. от кэбиллэн сезоннаагы сорууда 106,7% ситиһилибит. Ити кэмгэ улуус 12 нэһиликтэ былаанын, 13 нэһилик нэдиэлэтээри соруудагы аһарыттар. Нэһиликтэр ортолоругар ордук үчүгэй түмүгү тастаахтар (143,3%) көрдөрүлөр. Бөтүг, Хатын Ары нэһиликтэрин ити көрдөрүүлэрэ 137,2, 135,5%-га тэннэстэ.

Оттоохунга тыа хаһаайыстыбатын предпрятиеларын тэтимнэрэ намыһах. Ол курдук 6 предпритиеттан «Маймаҕа» МО отту-

ур былаанын 133,3%, графигын 137,5% ситиһэн инники иһэр. Сыллаагы былааннарын «Модут» ГУП 81,3, «Хоту» ТХПК 72,5% толордулар. Бааһынай хаһаайыстыбаларын ортолоругар 12 коллектив сыллаагы, 14 нэдиэлэтээри графигтарын аһардылар.

Оттоохунга чааһынайдар уонна кэтэх хаһаайыстыбалар үлүмүнэн үлэлэттилэр. Нэһиликтэр ортолоругар ордук кытылар Арбын, Фрунзе нэһиликтэрин көрдөрүүлэрэ үчүгэй. Сыллаагытын 164,9% толорбут Модут биридиилэн уонна кэтэх хаһаайыстыбатын отчуттара үһүс көрдөрүүлэринэ сыллаагы уонна нэдиэлэтээри графигтарын 13-түү коллективтар толордулар. Улуус үрдүнэн кинилэр оттоохун былаанын 119,6% ситистилэр. Халлаан кыратык ардаан отчуттарга сынһалан биирдэ. Халын-

нагына улуус хоннохтоох отчуттара сүөһү дорооххой аһылытын салгы бөлөмнөхтөр.

СИЭМЭ

Балаан ыйын 7 күнүгэр сводканын улуус бурдугу үүннэрэр хаһаайыстыбалара 1476 гектартан 1074 тн. көмүс туораагы ыллылар. Гектартан ортотунан 7,3 цн. үүнүү кэллэ. Ити иһигэр 558 гектартан 429,2 тн. салиһинэй, (7,7 цн. га) 708,5 гектартан 509,4 тн. дьэһимиз (7,2 цн. га), 215,5 гааттан 156,6 цн. эбиэс (12,6 цн. га) хомулунна. «Суһаһыт» уонна «Соттуус» президентскэй хаһаайыстыбалар 722 уонна 608 гектардаах бааһыналары хомуйдулар.

ХОРТУОПНУЙ

Туһаанаах кэмгэ улуус үрдүнэн 240,7 гектардаах бааһынаттан 1769,5 тн. хортуппуй хостонно. Ортотунан 1 гектартан 74

цн. хомуллар. И.В. Охлопков салайааччылаах «Сайылык» бааһынай хаһаайыстыбата 15 гектардаах бааһынаттан 400 цн. хортуппуй ылла. 1 гектартан ортотунан 227 цн. үүнүү кэллэ. А.А. Кузьмин салайааччылаах «Кэскил» бааһынай хаһаайыстыбата 25 гектардаах бааһынаттан 275 тн. хортуппуй үүнүүтүн ылла (110 цн. га).

ОБУРУОТ АҔА

Аһаҕас груннга үүнэр оҕуруот аһын хомууругар «Кэскил» бааһынай хаһаайыстыбата 6 гектартан 120 тн. (200 цн. га), «Сэргэ» бааһынай хаһаайыстыбата 2 гектартан 400 тн. (200 цн. га), «Сэкир» ПК 2 гектартан 36 тн. (180 цн. га) ылан инники иһэллэр. Улуус үрдүнэн 47,5 гектартан 730 тн. оҕуруот аһа хомулунна (150,4 цн. га).

В. СЫРОМЯТНИКОВ

ХАНҔАЛАС

ИИСТЭННЬЭННЭРЭ — НАМ СИРИГЭР

Нам. Манна быйыл «Талба» ырыһынакка оскуола оҕолоругар аналлаах дьаарбанка үлэлэтэ. Араас атыһыттар кэлэннэр лаапыларыгар араас малы-салы, таһаһы-сабы уурбуттар. Арыый түгэх соҕус сиргэ «Эллэйаада-швей» дин вывескалаах атыһыттар балааккалар тардыллан турара көстөр.

— Биһиги тэрилтэбит бу дьыл олунһу ыйыттан ыла үлэлиир, — диэтэ «Эллэйаада-швей» хааччактаммыт эппиэтинэстээх уопастыба директора Саргылаана Острельдина. — «Джунги» дин японскэй оборудованиелаахпыт. Араас трикотаһы, комфлированнай, булчуттар көстүүмнэрин, спецтаһы тигибит. Бэргэһини, сону тигэр сыахтаахпыт.

Үлэһиттэр икки сменанан үлэлииллэр. Онон, үлэ тэтимэ да, таһаарыта да үрдүүр. Икки смена дин эрдэ 8-тан неҕүө сарсыарда 5-кэ диэри буолар. Мантан көстөрүнөн, атыһылаһыллыбыт оборудованиэ мээһэ турбат оокка да, сылаһынан хааччыһыга да ороскуоттары уйунар кыах баар. Кулун тутартан ыла фирма 2 мөл. солк суумалаах араас таһаһы тигэн таһаарыт. Ити курдук тэрилтэ иистэһиэннэрэ Саха сирин норуоттарын II-с спартакиадаларыгар, Боотурдар оонньууларыгар бэрт улахан сакаастары толорбуттар. Уоттарын ЖКХ-ларга бэйлэртэ тикпит верхонкаларынан, спецтаһынан төлүүлэр эбит. Сүрүн сакаасчыттарынан үөрэҕири, до-руобуя харыстабылын, ЖКХ управлениелара буолаллар.

Фирмабытыгар 40-ча киһи үлэлиир — дин сэлэргэһэр киһим. — Коллективпит эдэр, орто саастара отукка тийэр. Үлэһиттэри быйдаагы хамнастара 1,5 тыһ. солк. 7 тыһ. солк. диэри хамны турар. Бэйэбит буоллаҕына Покровскайга эрэ буолбакка, Нөмүгүгэ эмиэ үлэлиибит, оно 4 киһилээх филиалаахпыт. Бары Москвагаары, республикатаагы бьыстапкыларга кыттан турабыт. Петр Яковлев дин модельербит Москвага буолбут «Русский силуэт XX-го века» дин конкурс финалыгар таста.

Билигин тэрилтэ икки тигэр сыаһынан үлэлиир. Күһүгүттүтэн ыла меховой сыах үлэтин салгыахтаах. Өрөмүөн үлэтэ бүтүһүнэ оҕо оонньуурун тигэр сыах, парикмахерскэй аһыллыахтаахтар. Государство бу тэрилтэ дьэһэн-уотунан көмөлөспүт.

Бу тэрилтэ үлэ хаачыстыбата, дьиссипилинэтэ кытаанах хонтуруолга ыһыллыбыт. Ол курдук үлэ эппиэтинэһэ суох сыһыаннарын иһин 12 киһи ууратыллыбыт.

Биһиги, намнар, бэркэ тэрийэр кыах баарын мүлчү тутар дьоммут. Ол курдук быйыл бэргэ-эхэй таһаастары тигэр японскэй оборудованиеттан аккаастанан турабыт. Ол оборудованиэ билигин «Эллэйаада-швей» фирмага бэриллэн 2 мөл. солк. таһаһы тигэр турар. Дьэ, бу курдук үлэлээн-хамсаан тугу оңоруохпугуй уонна дьэ кытаатын, өлөр өлүүттэн быһаан дин ытаан сордонобут. Хайдах үлэлиирбититтэн тэрилтэлэрбит туох баар экономическэй көрдөрүүлэрэ бүүс-бүгүннүү тутулуктаах. Маныха тустаах специаллаар үлэлэригэр дьоннорун, үлэһиттэрин туһугар эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһалларыгар, «харыларын ньыппарынан» дьарыктаналларыгар, доруобай буолаалларыгар, илээхтик оло-роллоругар баарыам этэ.

Биһиги корр.

Чугдаарар чуорааннар

СҮҮС БЫРЫҤЫАН

Чугдаарар чуорааннар

ХААЧЫСТЫБАНЫ СИТИИЭБИН

Балаан ыйын 1 күнүгэр М. К. Аммосов аатынан Хатырык орто оскуолатыгар оҕолор да, учууталлар да, төрөппүттэр да өр күүшүт ураты быһыылары — Билии күнэ буолан ааста. Үөрэх дьыла саҕаланар үтүө күн сарсыарда ардаабытынан көрүстэ эрээри оҕолор ону билбэккэ да кэлиилэр быһыылаах, бары мап-мааны таһаастарын кэтэн хойугаамаары тиэтэйи бөҕө. Атамай курдук ыраах учаастакка олорор оҕолорго көмөлөһөр сыалтан оскуола дьаһалтата туспа автобуһу ыһытты. Автобуспут биридэ кырынан кэлэн өр бөтөһүн аҕалла. Автобус быйыл Хатырык орто оскуолатыгар республика правительствотын дьаһалтынан бэриллэбит. «Азия оҕолоро» дойдудар икки ардыларынаагы спортивнай күрэхтэһиһиллэрэ анаан атыһылаһыллыбыт 300 автобустартан биридэстэрэ.

I. ЭРЭЛБИТ СҮРДЭЭХ УЛАХАН

Билии күнэ үөрүүлээх быһыыга-майгыга саҕаланна. Быйылгы үөрэх дьылыгар бастакы кылааска 15 оҕо үөрэнэ кирирдэ. Кырачааннарытын эрдэрдэлэн 11-с кылаастар үөрэнээччилэрэ республика Президенин бэлэхтэрин туттардылар. Хас биридии оҕо чаһылаах, харандаастаах, фломастердаах, пеналлаах үөрэнэр суумка бэрилинэ.

Бэйэтин эрдэ тылыгар оскуола директора М.С. Игнатьева үлэхамнас хайдах бара турарын иһитиннэрдэ. 4 учуутал кэтэхтэн үөрэнэр. Быйыл икки саҕа учуутал кэлбит, кинилэр оҕолору физикага уонна физкультурага үөрэттиэхтэрэ. Быйыл оскуола 12-с кылааһы арыһар былаан баар. Сайын «Күн бытархайдара» оҕо ансамбля «Азия оҕолоро» дойдудар икки ардыларынаагы күрэхтэһи културнай чааһыгар кыттыбыт. 6-7 оҕо «Лингва» лааҕыга сынһаммыт. Бу күн сарсыарда оскуола 24 туйгун үөрэнээччигэ Дьокуускайга күүлэйдии бардылар. Онуоха оскуола үбүлүөйүнэн сибээстээн улуустаагы үөрэҕири управлениета күүс-көмө буолбут. Онон, оскуола дьаһалтата, педколлектива итиннэ дьаныардаахтык ылсан дьа-

рыктаммыттарынан үлэлэрэ үчүгэй түмүктээх курдук. Үлэ барыта үтүө түмүгүнэн сыаналанара чахчы.

Хобо чуораанчык оскуола үөрэнээччилэрин бастакы уруоктарга ыһырдэ. Саҕа үөрэх сыла саҕаламмытын биллэрэ чуораанчыгы Айыына Слепцова (1 кыл.) уонна Алена Охлопкова (11 кыл.) тыһаһыттылар. Үөрүүлээх быһыыга-майгыга эрдэ тылыгар эттилэр: Саха Республикатын норуоттарын генфондатын департаменын директорун солбуйааччы Н.И. Васильева, үөрэҕири улуустаагы управлениэтин начальнига Н.Г. Дьячковскай, нэһилик баһылыга Е.Н. Собакин.

II. ҮЧҮГЭЙ ЭРЭ ИИТИЛЭЭХ КИИ ОЛОХХО БЭЙЭТИН МИЭСТЭТИН БУЛАР

Салгы мин 11-с кылааска сырыттым. Манна бастакы уруок быһытынан оҕолор республика үөрэҕириитин туйгунун С.Н. Иванову, СР генфондатын департаменын директорун солбуйааччы Н.И. Васильеваны кытары көрсүстүлэр. Көрсүһүүгэ улахан болгомто киһи олоҕун суолтатын тобулааһынга, ону сизтэрэн дьонго-сэргэҕэ үчүгэйдик, эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһыга, үлэни, үөрэҕи баһылааһынга уруулунна. Семен Никифорович ыччаттар буруйу оңороллоруттан, арыһыга охтоллоруттан буунтуйарын туһунан эттэ. Киһи тылыгар сөбүлөнэн Наталья Ивановна оҕолорго бэйтэ салайар департаменын үлэтин-хамнаһын туһунан ситиһи кэпсээтэ.

III. УЧУУТАЛТАН ХОНТУРОУЛ БААР ЭРЭ БУОЛЛАҔЫНА ҮЛЭ ТАХСАР

Оскуола педсоветын муньаҕар үөрэх үүмүт дьылын сорукутарын толоруу уонна саҕа директору талыы бопшуростара көрүлүнүлэр. Бастакы бопшуруска үөрэҕири улуустаагы управлениэтин начальнига Н.Г. Дьячковскай информацията истилиннэ. Быйыл улууска 30 эдэр специалист кэлбит. Оскуолаларга компьютернай техника түнгэтиллибит. Сайдыылаах XXI-с үйгэ уктэнээри туран компьютеры баһылаабакка олоробут саастаах. Анал компьютернай профес-

сионал суоҕа хомолтолоох. Ол иһин хас биридии учуутал компьютеры баһылырыгар сорок турар. Улуус уон оскуолатын директордара үрдүк категориялаахтар. Салбаг орто оскуолатын директорга үөрэх туйгунун бочуоттаах знагынан наҕараадалаахтык. Үөрэх тэрилтэлэрин трактордарынан хааччыһыга лизинг быһыытынан 5 устуука кэлбит. Ону таһынан хамаатталар бэйлэлэрэ бири тракторы ылбыттар. Нам орто оскуолатын оҕолоро математикага ордук үчүгэйдэрэ бэлиэтэммит.

Республика норуоттарын генфондатын департамена Хатырык орто оскуолатын урут-уруккуттан шефтээр. Департамент директорун солбуйааччы Н.И. Васильева оскуола директоругар М.С. Игнатьева методическай литератураһы, чөл олоххо сыһыаннаах плакаттары туттарда. Балаан ыйын 1 күнүттэн чөл олоххо грантга конкурсы ыһыттылар, оно ыччат түмсүүлэрэ кыттыахтаахтар. Улуустугугар чөл олоххо тирэх киһинэн Түбэ нэһиликэ буолар, оно республикаттан грант харчыта хамсаабыт. Улуустарга баар тирэх киһинэр конкурстара ыһыттылар.

Иккис бопшуруска педагогическай коллектив бири санаанан директорунан Яна Егоровна Корякина талла. Киһи туһунан коллегалара З.Н. Готовцева, С.Н. Иванов, А.К. Романова, С.С. Лугинов кэпсээтилэр, инники салайар үлэтигэр сүбэ-ама биердилэр. Манна республика департаменын салайааччыта баарынан туһунан биология учуутала А.К. Романова оҕолор ити аһыллыктарыгар туттуллар уу састааба куһаҕанын ыйда: «Оскуолага оҕолор кураанах лэппиэ-кэни эрэ сизн кэллэлэр — диэтэ киһи. Мөлтох доруубуаалаах оҕо иитини, үөрэҕи ылыммат». Нэһилик дьаһалтатын баһылыга Е.Н. Собакин салайар кадр таһымнаах буоларыгар, оскуола курдук бөдөн тэрилтэ салайааччы өр үлэлиир ордугар тохтоото. С.С. Лугинов Мария Семеновнага салгы директордун хааларын ордук дин санаатын эттэ.

Түмүккэ атын үлэҕэ көһөн эрэр

Кириль ЧЕРЕПАНОВ

КЫЛААС БАСТАКЫ ЧААҤЫГАР

«Буквы разные писать, тонким перышком в тетрадь, учат в школе...» Балаан ыйын 1 күнүгэр ити ырыа мелодиятынан үөрэнээччилэр үөрүүлээх линейкага муһунулар. Намнаагы 1 №-дээх орто политехническэй оскуола үөрүүлээх линейката биллиилээх государственнай-политическай деятель М. К. Аммосов аатынан болуосакка ыгытылына. Онон үөрэнээччилэр эрэ буолбакка, саҕа оскуолага үөрэнэхтээх бэһис кылаастар оҕолорун төрөппүттэрэ

кэлбиттэр. Эсөө биһиги үөрүүбүтүн Саха Республикатын тас сибээстэһиһиллэр министр Мигалкин Александр Васильевич тэнгэ үллэһиннэ.

Биһигэ, 2001 сыл выпускниктарыгар дьыалабыт табылына. Кылааспыт бастакы чааһыгар Александр Васильевич сырытта уонна бири уруок устата — лоп курдук 45 мүнүүтэ устата кэпсээтэ. Бириэмэ аасытын билбэккэ да хааллыбыт. Эппиэтэ судургу, Александр Васильевич английскэй

тыл учууталынан үлэлээбит, оҕолору таптыыр, өйдүүр, оскуола-ларга сылдырын, ыччаты кытта ирэ-хоро кэпсэтэрин олус сөбүлүүр. Билигин үлэтин билиһиннэрдэ да, мин ол туһунан сүрүйбашпын. Киһи кэпсээнин төһө баҕарар истиэххэ сөп эбит. Ол эрэри министр дэр бириэмэлэрэ кэмчи.

Оттон билигин хаһыат ааҕааччыларын, бары үөрэнээччилэри билии күнүнэн эрдэлиибин. Дьэ-этитигэр хаһан да «иккини» аҕалы-

ман, наар «бизскэ» үөрэниг. Учууталлар чөлчөкүтэ суох үлэлэригэр тулуурдуу, дьулуурдуу баҕарабын. Саҕа үйэ выпускниктара экзаменнары ситиһиһилэхтик туттарарга билигиниттэн дьаныһын, бука бары үрдүк үөрэххэ кириэргэ бэлэмниг.

Евгения ЕПИФАНОВА,
Нам 1 №-дээх орто политех-
ническэй оскуолатын XI «г»
кылааһын үөрэнээччигэ

Суверенитет 10 сылын көрсө

СУВЕРЕНИТЕТ КУМААБЫГА ХААЛАТАР...

(Салгыта. Инин хаһыат б.д. балаган ыйын 2 к. нүмэригэр көр)

II. НОРОУТ УОННА СУВЕРЕНИТЕТ

Конституция быһыытынан саамай үрдүкү былааһынан нуруот буолар. Киниттэн аллара Президент, парламент, правительство тураллар. Дьыалабытыгар, балаһыанньабыт төттөрү буолан турар. **Тойон туһугар нуруот үлэлээбэт ээ. Нуруот туһугар салайааччы былааһа, үлэтэ-хамнаһа тэриллэр.** Онон, былаас үлэтэ-хамнаһа боростуой киһи проблемаларын быһаарыыга, интэриэстэрин көмүскээһингэ ананыхтаах. Ону сэргэ дьонго-сэргэбэ, былааска убаастабыл баар буолуохтаах. Библия этэринэн, Израиль нуруота Господь Тагараттан тэйэн ыраахтаабы дуоһунаһын олохтообут, онуоха Айбыт Тагара кинилэргэ ыраахтаабыны туруорбут. Инньэ гынан, бастаан тэриллээттинэн ыла былаас Тагара оҕолорун, нуруот туһугар анаммыт. Эбии өссө маннь суруллубут: «Когда ты придешь на землю, которую Господь, Бог твой, дает тебе, и овладеешь ею, и поселишься на ней, и скажешь: «Поставлю я над собою царя, подобно прочим народам, которые вокруг меня», то поставь над собою царя, которого изберет Господь, Бог твой; из среди братьев твоих (итэһилинэн бырааттыылартан **К.Ч.**) поставь над собою царя, не можешь поставить над собою царем иноземца, который не брат тебе. Только чтоб не умножал себе коней и не возвращал народа в Египет для умножения себе коней, ибо Господь сказал вам: «Не возвращайтесь более путем сим, и чтобы не умножал себе жен, дабы не развратилось сердце его, и чтобы серебра и золота не умножал себе чрезмерно. Но когда он сядет на престоле царства своего, должен списать для себя список закона сего с книги, находящейся у священников левитов, и пусть он будет у него, и пусть он читает его во все дни жизни своей, дабы научался бояться Господа, Бога своего, и старался исполнять все слова закона сего и постановления сии; чтобы не наумевалось сердце его пред братьями его, и чтобы он не уклонялся от закона ни направо, ни налево, дабы долгие дни пробыв на царстве своем он и сыновья его посреди Израиля». Кылгагыт этэххэ, республикаҕа буолар быһыыга-майгыга салалта эрэ буолбакка, нуруот эмиз эппиэттигэр тэҥнээр. Оттон сибидиэтэлистибэ биэрэргэр тэҥнээр. Оттон сибидиэтэлистибэ биэрбит буоллаһына, талбыт киһитин үлэтэ-хамнаһа хайдах барарыгар эппиэттигэр тэҥнээр. Онон, республикабытын Президенттэн мөлтөхтүк салайар дьон кириитикэлиир буолаһытына, ол аата биһиги бэйэбит үлэбит соччо намыһах кэрдиискэ турар эбит дьон сыаналаныхпыттын наада. Оннук сыананылы хас биридибит бэйэтин үлэтигэр туруордаһына эрэ туох эмит тахсыах курдук. Оччоһуна эрэ биһиги, кыра дьон, былааска туох эмит ирдэбили олохтоон эппиэттинэни ситиһиэхпит. Салайааччыларбытын үөһэртэн атыны билбэтэхпитинэ үлэбит туһубата чуолкай. Салайааччылары, Библия этэринэн, үөһэр сатамат, тоҕо диэтэргит, нуруот уонна былаас икки ардыларынан конструктивнай, дьыалабай, ис сүрэхтэн

сыһыаннаһылар үөскээтэхтэринэ эрэ дьин-чаччы иллээхтик олоруохха сөп.

III. САЛАЙААЧЧЫ УОННА СУВЕРЕНИТЕТ

Былаас нуруоттан тэйбитин содулугар, дьон олоһун айгырааһына таһаарылына. Итини Бүтүн Россия үрдүнэн буолбут уларыта тутуулар биһиги республикабытын эмиз таарыйбыттарынан да быһаарыахха сөп. Республика Россияҕа буолар быһыыттан-майгыттан туора туттар кыага суоһун ким барыта өйдүүр. Мин санаабар, биһиги республикабыт салалтата итинэн нэһилиинһээр эмиз, кизгик сьрдатара буоллар өйдөһүү ситиһилиэ этэ. Россияҕа буола турар быһыы-майгы биһиги республикабытыгар биллэрдик дьайбытын бэлиэтиир наадалаах. Үчүгэй өттүн ылан көрөр буоллахха, биһиэхэ тыл, итэвэл, үлэ көңүлэ бэрилиннэ. Куһаҕан өттүнэн суобас алдыһыта буолла. Ол түмүгэр уоруу, өлөрүү, күүһүлээһин тахса тураллар. Онуоха былаас эрэ буолбакка, нуруот барыта буруйдаах.

Салайааччы нуруот киһитэ буолуохтаах. Киһи үлэһит дьон туһугар кыһаллыахтаах. Дьининэн, нуруокка былааһы биэриигэ биһиги суверенитетпыт, үлэбит-хамнаспыт туһаайыллыбыта. Суверенитетпыт ис хоһооно, сыала-соруга үлэһит киһини туругурдууга сытара. Салайааччы дьон-нуруот харчытыгар олоһор, кини иннигэр эппиэттээх. Библияҕа сурулларынан, салайааччы үлэһитин үөһө, атаҕастыа суохтаах, хамнаһын көмүгэр төлүүхтээх.

Россия экономической уларыта тутууларын ыар баттыгас дьыллара кэлбиттигэр суверенитетпыт сыалын харакхыт даһыттан сүтэрэммит наар алмаасытын көмүскэһэн кэллибит. Алмаас биһиэхэ аһыыр аспыт, таһнар таһаарыт буолара биллэр. Ол түмүгэр араас политиктар, Госдума депутаттара да, бэйэбит да дьоммут нуруот өйүн бутуйан бардылар. Кинилэр хайдах эмит бэйэҕэ болгомтону тарадан политической реитиммитин үрдэппит киһи дьон сыаллаахтар, эппит тылларын туһунан эппиэтинэс дьон өйдөбүллэрэ суох. Ол гынан баран кинилэр этиилэрэ хайаан да учуоттуурбук ордук - ити үлэбитигэр көмөлөһүөҕө.

ТУМУК

Суверенитетпыт дьылдата биһиги төһө эппиэтинэстэпиттэн тутулуктаах. Республикабыт дьон бары бюджеттэн итиллэ олодохтутуна суверенитетпыт эстэрэ бу чугас. Дьон барытын аһатарга, таһынарарга, иитэргэ, үөрэтэргэ сүрдээх элбэх өй-санаа, энергия барар, бюджет үбэ барыта онно хамсыыр. Онон, бары судаарыстыба моойугар олодохтутуна биһиги аһатар-таһынарар бюджеттэн эстэрэ биллэр. Ол буолаһа дьи суверенитетпыт бүтүүтэ. Онон, барытын үлэтигэр-хамнаскытыгар, дьон-туһугар-сэргэтигэр ордук эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһаргытыгар сүбэлиибин. Үлэтигэр сыһабыт-халтыбыт элбэх, ол барыта республика Президентин төбөтүгэр сүгэ буолан түһэр. Итинник хас нэһилиэк, тэрилтэ аайы сүгэ буолар чаччылар бааллар. Ону өйдөһүөхтэйин. Суверенитет туһугар кыһамны ыалтан саҕаланыахтаах. Хас ыал аайы: бу мин дьиз кэргэним, уулуссам, нэһилигим, удуһум, республикам дьон патриотической өйдөбүллэр ситимнээр үөскээтэринэ эрэ дьыалабыт хамсыах курдук. Суверенитет кумааһыга хаалбатар.

Кирилл ЧЕРЕПАНОВ

ОБОЛОРОБУТ ИННИКИ ДЬЫЛБАЛААРЫН КӨМҮСКЭҤИЭБИН

Оҕо саас — киһи киһи буола улаатарын кэрэһэлиир кэм. Бу эрэ сааһыгар кини төрөөбүт тылын дьин диригиник ылынар, киһи быһыытынан чочуллан тахсар сүһнээ ууруллар, айылҕа, дьонно уонна культура эйгэтигэр сыһынар кизэн аранатыгар сыһыанан барыла, хайысхата үөскүүр.

Дьэ, ити бириэмээҕэ биһиги оҕолорбут хайдах быһыыга-майгыга түбэстилэр. Хас күннэтэ тура-тура хайгыыр тутулубутугар күн аайы телевидениан, радионан, аһарас пресса былааннаахтык оҕо, ыччат өйүн-санаатын буккуйаллар, алдыаталлар. Араас өлөрүүлээх-өһөрүүлээх, уоруулаах, күүһүлээһиннээх триллердэр, киллердэр, боевиктар, ужастар, секса. Уопсайынан ааһан сиппэккин.

Итинник быһыыга-майгыга оҕолорбут улааталлар. Хайдах дьоннор иитиллэн тахсаллар.

Идэбинэн учуутал буоларбынан сибээстээн, Сэбискэй былаас эстөөҕө Америка ЦРУ-тун директорга А. Даллес 1945 сыллаахха Аан дойдуну нуруотун фашистской Германия батталыттан босхолобут биһиги нуруоппугар туһулаан эппит тыллара олоххо кириэн эрэрин куттана, санаам түһэн, ол этиитин өйдөтүөхпүн баһарабын.

«Будем вырывать духовные корни, уничтожать основы народной нравственности. Мы будем бороться за людей с детских, юношеских лет, будем всегда главную ставку делать на молодежь, станем разлагать, возвращать, растлевать ее».

Кэнники 10 сыл устата үрдүкү салалта таһнаран биэритинэн, билигин былаас көмөтүнэн ыччат ортоугар интеллектуальной сайдыы туруга уопсайынан дойдуну үрдүнэн (Россия) культурнай уонна духовнай сайдыыта ЮНЕСКО классификациятын түмүгүнэн Аан дойдуга 3-с миэстэттэн 43-с миэстэҕэ түстүбүт.

Москваҕа социологической чинчийи түмүгүнэн эдэр ыччат өй-санаа, быһыы-майгы өгтүнэн төттөрү түһүүтэ барыт. Ол курдук эдэр ыччат 43,8 бырыһыана үчүгэй олох, харчы иһин туох куһаҕаны барытын оҕороллорун кэрэйбэттэр. 11 бырыһыана наркотик, саа, дьахтар атытынан дьарыктаналларын буолуохтаах курдук холкутук сыһыаннаһаллар, ол эмиз тус бэйэ байарын-тайарын туһугар. 6 бырыһыан тугу баһарбын күүспүнэн ылым дьин санаалаах.

Ити көстүүнү хас күннэтэ телевизоры астын, радионы иһитин, хаһыаты, сурунаал аахтыг да, барытын биллэ-көрө олоһобут. Ордук чуолан телевизорга онтон атын сонун суох.

Кыайылаах-хотуулаах баай капиталистической дойдуну билигин салайааччыта, туруоруллубут сорукартын толорон эппит тыллара бу баар. «... Последние десятилетия политика в отношении СССР и его союзников убедительно доказала правильность взятого нами курса на устранение одной из величайших держав мира, а также сильного военного блока. (Б. Клинтон. 25 октября 1995 г.)».

«Да, мы затратили, — признает В. Клинтон, — для этой победы многие миллиарды долларов, но они уже сейчас близки к тому, что у русских называется самокупемостью. За четыре года мы и наши союзники получили различного стратегического сырья на 15 млрд долларов, сотни тонн золота, драгоценных камней и т. д.» Итинник 1995 сыллаахха эппитэ.

Оттон билигин итини икки төгүл куоһарыта буолуо. Өссө киһи кыһыыга кини этэр: «Мы получили сырьевой придаток» — дьин. — «Да не сомневайтесь, крушение коммунизма не было чем-то само-собой разумеющимся. Для этого потребилось решительное руководство от обеих партий, включая таких республиканцев, как Р. Д. Форд и Р. Рейган и ЦРУ».

Ордук чуолаан коллегаларым, оҕолорбутун, инники төлкөбүтүн ити аадка умсары анһан биэрэбит дуо. Тоҕо саһата суох, үөр барааны үүрэр курдук олоһон биэрэбитий. Олох иннин диэки баран иһэр, үчүгэй өрүттэр эмиз бааллар, ону ким да мэлдьэспэт. Ол эрэри нэһилиинһээр үгүс өттө быстыы-ойдуу суолугар кирдэ, ол сымыйа буолбатах. Итини барытын билэ-көрө сылдьан, эт-хааннарын биллэн олоһон, бэйэм коллегаларбар хом санаабын этихпин баһарабын, ону хаһыат бэчээккэ таһаарара биллибэт да буоллар.

1992 сылтан былааһы сымыйа демократтар ыланнар үлэһит нуруот былааһа эстэн, күүстэринэн дойдуга капитализмы тутууну сонноотулар.

Социализм идеята үлэһиттэргэ үлэҕэ үрдүк идеяни уонна коммунизмга бэриинилээх буолуу, советской патриотизм уонна пролетарской, социалистической интернационализм, үлэҕэ уонна общественной бас билигэ соизнательнайдык сыһыаннаһы тыһыгар итиини, духовнай культура баайыгардуолугар толорук кыттан иһитин, социалистической олох сизиргэр утары турар сигилини кытта эйэлэспэккэ суох онорууну аһара.

Билигин оскуола программатыттан ити идеяны пропагандалыыр автордар айымныылары суох оҕоһулуннулар. Онуоха биһиги учууталларбыт саһата суох хаалаллар.

Урут октябрятской, пионерской, комсомольской тэрилтэлэринэн социализм идеяларын пропагандалыырга былааннаах, элбэх түбүктээх, үгүс сыраны эрэйэр үлэ ыһтыллар, билигин ол суох, онтон учууталлар босхолоһон тураллар. Билигин оҕо тэрилтэлэригэр национальной концепцияны үөрэти (ол сөп), абааһыны, таһараны итэҕэти, олоһу батыһан показательнай туолар хайа сатанарынан элбэх манһаалаах. Оҕолору кыра эрдэхтэриттэн манһаа үөрэти үчүгэйгэ тириэрдибэт.

Учууталлар үөрэхтээх дьон буолан баран бэйэлэрэ туох да мнениета суох оҕолор дьылҕаларыгар улаханник кыһаммат курдук, былыргы үөрэҕэ суох өбүгэлэригэр курдук күн таһыстаһына туран, күн киридэһинэ утуйар курдуктар.

Куоракка оҕолор оҕолору

муннаан өлөрбүттэригэр дьэ һуу-һаа бөҕө буолбута. Ити курдук ким да кыһаллыбат буоллаһына, оҕолорбут дьылҕалара тугунан эргийэн таһара буолла. Билигин былааһы туох да сизэрэ суох хайҕа да хайҕа оттон дьинин ылаһа, тыа оскуолалара балаһыанньалара мөлтөөн иһэр.

**УЧУУТАЛ ХАМНАҤА
БЫСТАР НАМЫҤАХ.** Оскуолалар инвентарь, техсредство, наглядная пособие дьин ылбатахтара 10 сыл буолла. Олохтоох дьаһалта сыллата ыһтар инвентаризация да ыһпат буолла. Саһа кирири туох да суох. Сотору оҕолор муостаһа олоһон үөрэнэллэрэ буолуо. Биричиннэтэ харчы суох.

Урут советской былаас саһана учууталлар сайынны уопускаларыгар соһуруу курортарга баран эмтэнэн, күүһүлээһэн кэллэллэрэ, сыннанан, күүс ылан кэллэллэрэ. Билигин ол суох, учууталлар онно эмиз саһата суох сөбүлөөллэр.

Урут саһа үөрэх дьыла аһылыгыта хас биридии учууталга улахан бырааһынныык курдук этэ. Августовской икки күннээх мунһаахха улус биир идэлээхтэрэ үөрэ-көтө көрсүһүннэр сонуннарын кэпсэтэн, тустаах идэлэригэр маастарыстыбаларын үллэстэн бараллара. Саһа үөрэх дьылыгар олус туһалаах зарядылан бараллара, таарыйа кини сиртэн наадаларын ситиһэн кэллэллэр. Аны улуустааһы үөрэх управлениета ону наадалааһынан аахпат. Быстыбыт-ойдубут оскуолалар учууталлара наадылалларын туруоруохтара дьин куттаннахтара буолуо. Хайа уонна баар итэҕэни быһаһаһы этэннэр үөрэх управлениетын наастырыанналарын алдытаһахтара турдаһа.

Бу алдытылаах политиканы ыһтар былаастан куттаммакка, сорох сирдэргэ олохтоох былаастар урукку оҕо тэрилтэлэрин чөлүгэр түһэрэри наадалааһынан ааһаллар. Холобур, Челябинскойга, Златоуска, Магнитогорскойга, Чебаркульга, Миассага... пионерской тэрилтэлэри тэрийэн үлэлэтэ олоһоллор.

Биһиги улууспутугар наһаа үчүгэй үлэлээх пионер баһаатаһыдар бааллара, кинилэр бу үлэни биһиги оҕолорбут инники дьылҕалара туһаарытын туһугар, сэргүтүөхтэрэ дьин эрэнэ хаалабын.

Аны икки сылынан 2002 сылга ыам ыйын 19 күнүгэр В. И. Ленин аатынан пионерской тэрилтэ төрүттэммитэ 80 сылын туолар. Чэйинг эрэ, ити юбилейнай даатаны көрсө оҕолорбутугар пионерской хамсааһын албан ааттаах историейтын сэргүтүөбүт.

Убаастабыллаах коллегаларым, туох санаалааххытын улуус хаһыатынан биллэрэргит буоллар.

М. КУГДАНОВ,
профком председателэ.
Бөтүч.

САХА ЛЭППИЭСКЭТИН КҮННЭРЭ

ЛЭППИЭСКЭ АРААҤЫН АСТЫЫБЫТ

Лэппиэскэ туһунан оҕо эрдэх-питтэн саамай үчүгэй өйдөбүлүм. Өлөксөөс эмээскини кытта ыкса сибээстээх. Бугаева Александра Михайловнаны, Өлөксөөһү, Арбын, Көбөкөн эгэрдэр Куута Өлөксөөһө диэн ааттыыллар этэ. Сааһын тухары колхуоска ыанньыксыттаабыт, үлэ бөрөнү эгэриттэн туппут Өлөксөөс барахсаны билэр дьон бары даҕаны киһи ураты минньигэс лэппиэскэтин өйдүүр буолуохтаахтар.

Арбынныр суол кытыгыгар турар Үүнэр сайылыкка олорон төһөлөөх элбэх киһини лэппиэскэтинэн күндүлээн, чөйдөтөн аһар-быта буолуой? Быс-араҕас дьүһүннээх, тосту туттаахха иһэ муус-манан, ханан да олуура-боллура суох эриэ-дэхси, тэбис-тэг, топ-төгүрүк лэппиэскэлэрэ санаабар бу кэчигирэһэн көстөллөр. Сыта-сымара дырылаан бу минньигэһэ, эчи элбэҕэ өйбөр-санаабар өрүү баар. Өлөксөөс астаабыт лэппиэскэтин элбэх да ыалга бэрсэрэ, иһиһирэ. Кэнники санаатахха күн айы биспакка улахан диэ кэргэни наар лэппиэскэнэн хааччылыах диэтэххэ элбэх да түбүк эбит. Өссө ону таһынан сайынҥы кэмгэ отчуттарын өйүөлүүр. Өлөксөөс көпсүйр буолара: «Сайылыкка олорон биридэ эмит лэппиэскэм быһынарына дьукаахтарым былдыһа-былдыһа мин лэппиэскэбин амсайаары иэс биэрэллэрэ». Билигин бэйэм асчыл идэлэнэн баран оччолорго ыаллыы олорон Өлөксөөс туспа туох кистэлэнгээрин ыйыталаһан билсibэтэхпин кэмсинэбин.

Саха омугун төрүт аһылыгын көрүнгэриттэн биридэстэринэн лэппиэскэ буолар диэтэхпинэ соччо сыһыата суох буолуо. Сахалар бэйэлэрэ бурдугу үүннэрэр буолуохтарыттан ыла күннээҕи аһылыктарыгар лэппиэскэ, таңараларга, айыһыкка арыылаах алаады астаналлара. Оччотоогу лэппиэскэ улахан уратыта билинҥи курдук суода, доруоһа суохтарынан үрүгас араас көрүнгэр оҕоһулар этэ. Бурдугу күннээҕинэн суорунаҕа тардаллара. Билинҥи бурдук курдук элбэх этаптаах ыраастааһыны, манхатыны барбата. Онон айылҕаттан бэриллбит бары туһалаах састаабын илдьэ хаалара. Ол да иһин ураты ингэмтиилээх, тотоойу, оччотоогу күүстээх үлэҕэ сылдыар дьонго биир сүрүн аһылык буолара.

Хас биридий ыал кыаһынан лэппиэскэ араас көрүнгү астыыра. Ол курдук бөлөнөх, холбуйбут үүт, ыабыт үүт, издьэгэй лэппиэскэлэрэ. Лэппиэскэни буһары араастаах. Үтэһэлээх лэппиэскэни хаптаҕай үтэһэҕэ үөлэн саха оһоҕор буһараллара. Сырайы лэппиэскэни тизстэни кытаанахтык мэйийэн баран ойуулуулара уонна тимир хобордооххо уган ингэри тутан эргитэ сылдьан оһоххо сырайаллара. Хобордоох лэппиэскэтин арыылаах хобордооххо ууран таһаанга буһараллара. Үрүгас араас көрүнгү кытта лэппиэскэ сиэннэллэрэ. Ол курдук күөрчэҕи, суораты, сүөгэйи, арыыны, көбүөрү кытта. Көбүөрдээх лэппиэскэ диэн бэйэтэ туспа көрүнгү. Өйүөҕэ, кэһингэ туттуллар лэппиэскэни сир аһын эбэн амтанын тупсаран, бытарытан көбүөргэ тоҕороллоро. Онон дьэһимизин лэппиэскэтин сылаастыгы көбүөргэ уган сиэннэллэрэ.

Билигин биһиги остолубуойбутур бурдук араас аһын кытта тэһигэ аһыгы технологиянан саха лэппиэскэтин араас көрүнгү астыыбыт. Ол курдук издьэгэйдээх, көбүөрдээх лэппиэскэлэри, хобордооххо буспут лэппиэскэни күннээтэ үгүстэр хамаатык атыылаһаллар.

Саха омугун төрүт аһылыгын лэппиэскэ бырааһынньыга ыгытларын сэргии иһиттибит. Ити дыһал нэһилиэтинь ортогугар саха лэппиэскэтин пропагандалааһына тирэх буолуоҕа диэн эрэл санаалаахпыт.

А. Бугаева,
«Сандалы» остолубуой сэбиэдиссэйэ

Республика Президентэ М.Е. Николаев уурааҕар уонна чөл олох программатыгар олоһуран бу күннэргэ республика үс улуһугар: Намга, Тааттага, Горнайга саха национальной астарын күннэрэ тэриллэллэр. Биһиги удуспутугар балаган ыйын 15 күнүгэр «Саха лэппиэскэ» бырааһынньык ыгытыллар. Лэппиэскэ урукку кэмгэ сахаларга биир сүрүн астара буолара. Онон билигин даҕаны суолтатын сүтэрбэт. Ол курдук араас бырааһынньыктарга остуол мааны астарыгар лэппиэскэ араас көрүнгө баар буолар. Саха ыала сахалыы, көбүөрдээх, издьэгэйдээх, үтэһэлээх о.д.а. лэппиэскэлэри астаналлара. Ордук кэлин кэмгэ саха национальной астарын суолталара үрдээн, билигин анал производственной кулинарнай сыахтар, остолубуойдар астаан атыгы кэһиник таһаарар буолдулар.

Сахалыы астары астыырга онорон таһаарар сыахтар санитарнай өттүнэн ирдэбилгэ эппиэттир буолуохтаахтар. Ол иһин СР санитарнай-эпидемиологической ирдэбилгэ госкомитета 1996 с. саха национальной астарын уонна булүүдэлэрин онорон таһаарыга ирдэбиллэр санитарнай быраабылаларын онорон бэчээттэпитэ. Санитарнай быраабылаларга саха астарын бары көрүнгэрэ: эттэн, үүттэн, балыктан, көтөртөн, бурдуктан оҕоһулар астар бары көрүнгэрин астанар усулуобуйалара хас кыраадыска, төһө бириэмэ устата харайыллыахтааҕа ыйыллыбыт. Саха национальной астара сөптөөх партианан астаныахтаахтар. Атыгыта таһаарарга хаачыстыбаларын сүтэриэ суохтаахтар. Ыйылыбыт температураҕа иһиккэ-хомуоска уурулуохтаахтар. Атыгыта таһаарыгар хаачыстыбатын туһунан даһтабырыанньаах буолуохтаах. Саха лэппиэскэтин сөрүүн сиргэ (холодильникка) +2, +6 кыраадыс сылааска уураар буоллааха 48 чаас устата бэйэтин хаачыстыбатын сүтэрбэт. Ити бириэмэҕэ атыыланар эбэтэр аска туттулллар. Оттон издьэгэйдээх лэппиэскэ 72, көбүөрдээх лэппиэскэ 18, баахыла 48, алаады 12 чаас хараллыахтаахтар. Бу бириэмэ устата саха лэппиэскэтин аһылыкка туһаннааха доруобуйаҕа туһалаах.

Е. КАНАЕВА,
санитарнай врач

ЛЭППИЭСКЭ ТӨРҮТ АҤЫЛЫКПЫТ

Саха лэппиэскэте былыргыттан эти, үүтү, арыыны кытта сүрүн аһылыгынан сыаналанар. Бурдугу суорунаҕа тардан дьэһимизин эбэтэр салиһинэй бурдуктан аһыбыт, ыаммыт үүт үрдүн эбэтэр издьэгэйи эбэн, кыратык туустууан мөлтөх уокка сырайан лэппиэскэни буһараллар. Ити курдук буспут лэппиэскэ ингэмтиилээх битэмииннэри, биологической өттүнэн активнай эттиктэрин сүтэрбэт. Ол иһин киһи доруобуйатыгар олус туһалаах, ингэмтиилээх буолар.

Саха лэппиэскэтигэр элбэх клетчатка уонна гемицеллюлоза диэн аһылык волокналарга туораах бурдук тас өттүгэр икки бырыһыанга дылы баар буолаллар. Ити аһылык волокналарга киһи оһоҕоһо үчүгэйдик үлэтирин хааччыаллар уонна оһоҕоско туһалаах микрофлора сайдытыгар улахан оруулаахтар.

Мань таһынан саха лэппиэскэтигэр икки туһалаах аминокислоталар лизин 46, трионин 75 бырыһыан бааллар. Кинилэр киһи организмгар сана уонна эдэр клеткалар үөскүүллэригэр тирэх буолаллар. Онон сүрүн углевод - крахмал күүһү биэрэр матырыйалл быһытынан киһи организмгар туһалаахтар.

Лэппиэскэ битэмииннэринэн олус баай. Холобура, «А» битэмиин, тиамин, рибофлавин, пантотеновая кислота, фолиевая кислота, кобаламин, кальциферол, токоферол, биотин, никотиновая кислота бааллара биллэр.

«А» битэмиин киһи улаатытыгар туһалаах. Харах, тири доруобай буолууларын ситиһэр. «В1» битэмиин сүрэх, ыйэрбэ ыарыыларын эмтиир. «В2» битэмиин харах ыарыыларыттан, анемияттан, түргэнник сылайыттан көмөлөһөр. «В3» битэмиин сүрэх, тири ыарыыларыгар үчүгэй. «В9», «В12» битэмииннэр анемияттан араҕаччылыллар. «Д» битэмиин уңуох тостууттан, никотиновой кислота тымыр, ыйэрбэ сатарыйытыттан харыстыллар. «Е» битэмиин эрдэ кырдыһыны тохтотор.

Мань тэҕэ саха лэппиэскэте издьэгэйи, аһыбыт үүтү эбэн буһарыллар буолан минеральной веществоларынан баай. Оно фосфор, тимир, калий, магний, молочнай кислота киирээллэр. Тимир киһи хааныгар баар гемоглобин диэн эттик үөскүүрүгэр дьайар уонна анемияттан эмтиир уратылаах. Фосфор уңуох састаабыгар киирэр белокка баар. Кини былчыҥ, ыйэрбэ доруобай буолалларыгар көмөлөһөр. Кальций хаан үөскээһинигэр, уңуох сайдытыгар туһалаах. Магний тымыры кэһигэр, организмга холестерини намтатар, рак клеткаларга үөскүүллэрин тохтотор, ыйэрбэ систематын ыарыыларын эмтиир.

Этиллитин курдук саха лэппиэскэте былыргы технологияны тутуһан бөдөһүк тардылыбыт бурдуктан, мөлтөх уокка сыраллан буһарыллыбыт буоллаһына, бары битэмииннэрин, биологической өттүнэн активнай веществоларын сүтэрбэт. Билинҥи килиэптэн уратыта доруоһата суох астанар. Доруоһаҕа буспут билинҥи килиэп киһи организмгар оһоҕоско баар микрофлоратын кэһэр, анемия тиэрдэр. Килиэп туһалаах битэмииннэрин киһи организмгар ситэ ингэрбэт.

Онон биир дойдулаахтарбар сүбэлиэм этэ, төһө да XXI-с үйэҕэ үктэнэрбит, төһө да бурдугу астааһын технологията уларыйдар, саха лэппиэскэте биһиги остуолбутугар өрүү баар буолуохтаах. Ону умнуо суохтаахпыт.

В. ПЕТРОВА,
медицинскэй профилактика враһа

ЛЭППИЭСКЭ - ТОТООЙУ АС ЭТЭ

Биһиги омукка саха лэппиэскэте бэйэбит төрүт аһылыктыынан буолара. Лэппиэскэ киһи доруобуйатыгар ураты суолталараһынан сибидэйи үүнүү бурдуктан астаммыт лэппиэскэү тэһинээр ас баарын аҕа саастаахтар бука билэн эрдэхтэрэ. Кини химическэй састаабыгар белоктар, араас битэмииннэр, клейковиналар бааллара дакаастанан турар. Итилэр бары киһи ис органнарыгар ингэмтиилээхтэрэ биллэр.

Урукку олоххо сахалар бурдугу ыһаннар, ону хатаран баран кэһингэ сыһыналлара, киистэтин отун көтүтүллэрэ, тарыһаһын ыраастыыллара уонна дьэ өссө төгүл үчүгэйдик хатараллара. Ити кэнниттэн суорунаҕа тарданнар мээккэ бурдук ылаллара. Кэнники колхуостар уонна сопхуостар үөскээһинэр үлэһиттэр дохуоттарыгар ылбыт сизмэ бурдуктары ыраастааннар, хатараннар миэлиссээҕэ илдьэн тартаран бурдуктаналлара.

Саха лэппиэскэте араас уонна араастык да оҕоһулар. Холобура, үтэһэлээх лэппиэскэ, хобордооххо буспут лэппиэскэ, оһох иһигэр эбэтэр духовка буһарыллыбыт лэппиэскэ.

Лэппиэскэни арааска онороллор. Ол курдук ыаммыт үүккэ, сингэ үүккэ издьэгэйи эбэн, аһыбыт үүккэ суода эбэн, сэлпэрээтэр үүтүгэр сыһынаһас гына уонна кыра формалаан баран хобордооххо элбэх арыгыга буһарыллар лэппиэскэ.

Саха лэппиэскэтин арыылаан, сүөгэйдээн, күөрчөхтээн, көбүөрдээн ордук минньигэр, олус тотоойу буолар этэ.

Сэриг сылларыгар кэмчи да буоллар саха лэппиэскэте барахсан бар дьону өлөйдөөн тыһын аһылыктыт буолбута мэлдьээ суох.

Билигин чөл олох иһин турунуу үгэһинэн турар кэмгэр, бэйэбит төрүт астытын дэлэчи буһаран доруобуйабытын тупсарыһаһыҥ, чэгиэн-чэбдик чөл олохтоох сахалар буолуодун. Аһыгы ыччат арыгыттан, табахтан, наркоманияттан тэйичи сырыттар ханнык диэн баҕа санаабын этэбин.

Варвара СИВЦЕВА,
пенсионерка, 6-с разрядтаах повар

ХААРТЫСКАЛАРГА:
үтэһэлээх лэппиэскэ;
хаҕастаан: общепит ветерана Сивцева Варвара Петровна, алтыс разрядтаах повар Филиппова Татьяна Герасимовна, медицинскэй профилактика враһа Петрова Варвара Гаврильевна, санитарнай врач Канаева Евдокия Васильевна, повар Колесова Парасковья Кузьминична, повар Ядрихинская Мария Дмитриевна;
«Сандалы» остолубуой сэбиэдиссэйи А.Е. Бугаева, технолог С.Г. Сивцева (хаҕас);
көмүлүккэ лэппиэскэ буһар;
лэппиэскэ астааһына.

МАНЫ ТӨРӨПҮТ БИЛИЭХТЭЭХ

Ааспыт сайын улусу үрдүнэ үлэ-сынһаалаг ла-афьдара тэриллэн, үгүс үөрэнэччилэр бөһис чии-пэрдэрин туһалаахтык ата-ардылар. Кэтэспит сага үөрэхпит дыла аһылына. Бары үөрэх тэрилтэлэрэ иити биир көрүгүн - күһүнгү практиканы тэрэ-һиннээхтик сағалаатылар. Хас биирдии үөрэнэччи олоор сиринэн төлөбүрдээх тыа хаһаайстыбатын үлэтиг кыттыан сөп. Оҕо хас сааһыттан төлөбүрдээх үлэ көнүллэнэрий? Ол туһунан сокуон тугу этэр?

1989 с. холбохуктаах нациялар тэрилтэлэрэ (ООН) оҕо быраабын туһунан конвенция ылыммыта. Онно аан дойду госуларстволарын поруоттарын оҕо интэриэһин көмүскүүргэ өйү-санааны түмүргэ, тэрийэргэ ыгыр-быта. СР правительствота 1992 с. бу ыгырыны өйөөн сокуон бырайыагын бэлэм-

нээбитэ. Онтон 1994 сүл бэс ыйын 1 күнүгэр «Оҕо быраа-ба» сокуону СР правитель-ствота бигэргэпитэ. Бу со-куон оҕо олоғун устатыгар барар сайдытын, иититин суут-сокуон өттүнэн ара-наччылыр. Оҕо нация, об-щество инники кэскилэ, чи-лиэнэ буоларынан кини өйүн-санаатын, дьобурун сайдытын сокуон кэрэһэ-лир. Сокуон 14-с ыстаты-атын 1-кы түһүмүгэр (пуу-нугар): «Оҕо үлэтир быра-аптаах» — диэн этиллэр. Сокуон 2-с түһүмүгүнэн оҕо төрөппүттэрин сөбүлэнгэ-ринэн 10 сааһыттан үлэтир бырааптаах. Оҕо быраабын туһанарыгар материалнай уонна административнай э-пизитини төрөппүттэр, эбэ-тэр кинини солбуйааччылар сүгэллэр. 3-с түһүмэх. Пред-приятеларга, тэрилтэлэргэ оҕо үлэтэ бас билии форма-тыттан тутулуга суох соку-онунан арагаччыланар. 4-с

түһүмэх. Тэрилтэлэр, пред-приятелар салайааччыла-ра оҕо үлэтин туһаналары-гар оҕону кытта кини төрөппүттэрин сөбүлэнгэ-ригэр олоғурбут дуоғабарда-ах (контрактаах) буолуохта-ахтар. 16 саастарын ситэ-илик оҕолор үлэлэрэ нэдиэ-лэү 20 чаастан ордуо суох-таах. 5-с түһүмэх. Оҕо 15 са-аһыттан үөрэнэ-үөрэнэ чаа-статах үлэүгэ үлэтир көнүллэнэр. Бу үөрэх тэрил-тэтин салайааччыларын уонна төрөппүттэр сөбүлэн-гэригэр олоғурар. 6-с түһүмэх. Үлэ сөбүлэнгин, сы-һынын тутуһан оҕо үлэтин тыа хаһаайстыбатын сайынгы үлэтигэр төрөппүт эбэтэр кинини солбуйааччы сөбүлэнгин 10 сааһыттан сағалыра көнүллэнэр. 7-с түһүмэх. Производствоҕа үлэтир оҕо доруобуйатын айгыратар ыарахан, эт-хаан, өй-санаа өттүлэринэн буор-тулуур үлэлэргэ туһаны

бобуллар. 8-с түһүмэх. Тэ-рилтэлэргэ, предприятел-ларга сокуоннай саастарын ситэ илик оҕолорго анаан баар үлэ мизстэтигэн 3 бы-рыһана (бронь) хаалла-рыллыахтаах. Итиннэ нолу-ок түһүүтэ чэпчэтиллиэхтэ-эх.

Тэрэһиннээх үлэ - ыры-ынак сыһыаныгар оҕону кил-лэрин. Кини үөрэнэр тэри-лин бэйэтэ хааччынарына оскуолага хаһаангытаағар да эрэллээхтик барара сити-һиллэр. Үөрэнэччи харыс-тас, үлэни убаастыыр буола-рыгар, үп-харчы хантан, хайдах кэлэрин билэригэр төлөбүрдээх үлэ үөрэтэр.

Ф. БАИШЕВА,
улуустаағы чөрөх
управлениетын
инспектор-методиһын
э.т.

БИЛЭРИИЛЭР-РЕКЛАМА

Продается 3-хкомнатная приватизированная ч/б квар-тира в г. Якутске. Рядом рынок «Манньааттаах», област-больница, остановка 2, 5, 20, 18 маршрутов или меняем на частный дом в с. Намцы.
Тел. в г. Якутске 43-40-38, 43-64-96.

Намскому управлению ЖКХ срочно требуется на вре-менную работу бригада плотников. Оплата по договору.

Продается дойная корова 5 лет или меняем на оцинко-ванный лист. Телефон 22-2-37.

8 х 7 муосталаммыт, үрдэ сабыллыбыт, кырыһалаах ла-фет дьэз атыһыланар. Холуодалаах, араамалаах, туннук та-астаах. Аппааныга Мир уул. 8 №-гэр Сивцевтэргэ кизһэтин кэлэн билсэргитигэр.

Срочно сниму квартиру. Предоплату гарантирую. Обра-щаться по тел. 21-0-11.

УВАЖАЕМЫЕ РОДИТЕЛИ!

С 1 сентября по 30 октября 2000 г. проводится льготное страхование школьников от несчастных случаев во время учебного года.

Срок страхования:
С 1 сентября 2000 г. по 31 августа 2001 г.
Страховая сумма:
Не менее 1000 рублей.
Страховой взнос:
8 рублей от 1000 рублей.

Намский филиал НСК «Росгосстрах-Аргыс» оформля-ет технические паспорта на жилые дома. Оплата 246 руб. 82 коп.

Намский филиал НСК «Росгосстрах-Аргыс» проводит розыгрышный договор «Золотой полис» от несчастного случая с 1 по 30 сентября 2000 г.

Срок страхования: с 1 октября по 31 декабря 2000 г.
Страховая сумма: 5000 рублей.
Страховой взнос: 30 рублей.
Обладатель «Золотого полиса» имеет право получить денежную премию.

Наш адрес: с. Нам ул. Ст. Платонова 17, тел. 21-5-96
Намский филиал НСК «Росгосстрах-Аргыс»

1 Хомуस्ताах «Быһаҥ» б/х бэйэтин бордуюккуйатын атыһылыр:

- Эбиэс - куула 100 солк.
  - Турнепс - куула 100 солк.
  - «Слава» хаппыыста - киһлэтэ 4 солк.
  - Куулуан моркуоп - киһлэтэ 10 солк.
- Тел. 25-1-87.

Хамағаттаға түөрт хостоох, гааһынан ититиллэр, теле-фоннаах, приватизацияламмыт квартира атыһыланар. Теле-фон 21-4-24 кизһэтин.

ИДЬУО

ИТИТИННЭРЭР

Ааспыт нэдиэлэҕэ Модукка гр. Иванов И.И. икки киһини кырбаабы-тыгар холубунай дыла тэрилинэ. НПУ студена А. Степановы күлүгээннир сыалтан Станислав Корьякин кыр-баабытыгар бэрэбиэркэ ыытыллар. Суһал көмөттөн биллэрбиттэ-ринэн Намнаады балыы-һаҕа гр. Градов А.В. бы-һаһынан аһыһыллан ки-

ирбит. Итиннэ уорбалаһан С.И. Сивцева тутулунна. Холубунай дыла тэри-линэ.

Туллук боротуокаты-гар ууга түспүт киһи өлүгэ көһүннэ. Үөдэйгэ НПУ студентката эми иһэн өллө.

Затон оскуолатын учу-утала С.К. Новгородова дьэтин аанын боробуойун сыйыан киһирэн 6 тыһ. хар-чыны уорбуттар. Нам се-

лотугар олоор Оконеш-никова М.Н. дьэтитигэр туннук форточкатынан киһирэн кыһыл көмүс би-һилэҕи уорбуттар. «Хаһа-айыстыбаннай» мағаһын туннугун алдытан киһи-рэннэр 4726 солкуобайда-ах табаары уорбуттар. II Хомуस्ताаха икки дьэтини алдытан киһирэннэр хар-чыны уорбуттарыгар бэ-рэбиэркэ ыытыллар. Быт-комбинакка биллибэт дьон киһирэннэр малы-салы урусхаллаабыттар. Хо-ромньута аағыллар, бэрэ-биэркэ ыытыллар.

Хамағаттаға чааһы-най дьэз умайда.

«Вихрь-антитеррор» операция кэмизгэр 1 №-дээх постка сокуоннай суох тиэллэн иһэр 102 бытыһылка былдыанна, 3 илим, «Вихрь-25» доку-муона суох мотуор туту-лунна.

Атырдыах ыйын 21 күнүгэр Хатырык маға-һыныгар халааһынга уорбалаһан гражданныр Сметанин П.Н. уонна Пу-хов Г.А. тутулунулар.

СИВЦЕВ

АЛЕКСЕЙ АЛЕКСЕЕВИЧ I

Алексей Алексеевич Түбэ нэһилиэ-гэр 1942 сыллаахха төрөөбүтэ. Сэттэ кы-лаас кэнниттэн Түбэтиттэн ханна да халбарыйбакка үлэтин сағалаабыта. Оч-чолордоогу кытаанах сокуон хоараһынан көрөнөр билигин кыра да самзэҕэ турбат буруй иһин «соччо ырааҕа суох сир» диэн нууччалар ааттыыр сирдэригэр баран кэлбитэ. Колхозка, совхозка булчутуна, шилорамцигынан үлэлээбитэ. Түбэ нэ-һилиэҕэ сағалыы тутууларыгар рамщик буолан мастарын бары-тын босхону эрэ үрдүнэн эрбэ-тэн дьон ыгытабылын, хайҕа-былын ылбыта. Харчы, төлөбүр туһунан туох да кэпсэтинни ыһпат, баар буоллаҕына - баар, суох буоллаҕына - суох диэн прин-циптээҕэ, төлөммөтөбүгэ да өһүргэммэт, кыһырбат, өс тута сыдыбыбат этэ. Үлэти-нинэн дьэ ити курдук аатырбыта-сураҕыбыта. Үлэтигэр да, булдугар да, олоғор да барчытыгар үчүгэйтэн атыны билбэт этэ. Нууччалыы олус үчүгэйдик билэрэ. Хайа да киһини кытары кэпсэттэринэ аҕыйах эрэ мүнүүтэ киниэхэ наада буолара, сотору кэммин дөрө-атас буолаалара. Саха-ну-учка диэн кими да араарбата, киһи барыта биир омук диэн олус итэҕитиллээхтик этэрэ, онтукатын хаһан багарар ту-туһара. Дөрө-атас быһыһытын киниэхэ тэннээх суоҕу, ата-һын туһугар атаһын да тоһутарын кэрэйбэт этэ, табаарыс-тарыгар онук беринилээҕэ. Түбэ курдук кыракий, тэйич-чи дэриэбинэҕэ да олордор аан дойдуну барытын ырытара, хайа да кэпсэтэр киһитин билиитинэн-көрүүтүнэн сөхтөрөрө. Булка-алка киниттэн ордук тэрийэччи, тылын ылыннарааччы киһи суох этэ. Киһи барыта хара манҕай-гыттан кинини тумус онгостон кэбһинэрэ. Булт түгэттигэр гэр ымсыы диэни билдэтэ, биригэ үлэтигэр алтаспыт дьоммор элбэх тигистигэ диэбитти, үчүгэй, бөдөг, эмис өттүн өлүүлээн биэрэрэ. Дэгиттэр дьобурдааҕа, кыра да үөрэхтээх буоллар ханнык да үрдүк үөрэхтээх инженердэ-эүр техниканы үчүгэйдик билэрэ, онно-манна онготторо са-таан баран тиһэх инстанция быһыһытын киниэхэ кэллэ-тэринэ хайаан да биричинэтин билэн сүрдүбүтэ эрэ баар буолара. Бизэс оҕолоор, сүөһү үлэбэр, бултуурбар мэхэй бу-олар диэн биир да сүөһүнү ииттибэтэҕэ, арай, кэлин сиэн-нэһэн эрэ баран кыһыла оҕо үрүг ас наада диэн биир хоро-вор муостаағы туһула, салаа оту бэйэтигэр оттооботоҕо. Ол кэриэте длофотторугар, аастарыгар төһөлөөх оту оттуу-ларыгар көмөлөспүтүн ааҕан сиппэкиин. Дьэ ити иһин түбэ-лэрт кинини таптаан туттар тыһынан Сайабыс диэн аатта-абыттара. Хара өлүөр диэри Алексей да, Өлөксөй да дьэ — билбэттэр этэ. Ол онугар Сайабыс диэтин да тутта билэн ымманыа түһэллэрэ.

Табаарыстара

КИҢИ КЭРЭМЭНЭ, ҮЛЭНИТ ҮТҮӨТЭ ЭТЭ

Күндүтүк саныр, ахтар биһиги аҕабыт, эһэбит, үлэ, тыһыл ветерана Иванов Нико-лай Васильевич бу ый 11 күнүгэр күн сириттэн суох буолбута номнуо биир сүл бу-олла. Кини 1918-сыллаахха Арбын нэһилиэгэр күн сирин көрбүтэ уонна олово, үлэтэ төрөөбүт түөлбөтигэр ааспы-та. Аҕа дойду сэриитигэр бар-быт Федот Бугаевы солбуян колхозка председателлээбитэ. Ити сылларга утууарын, сын-һынарын умнан, дьонун-сэргэтин аччыктаппакка, үлэни-хамнаһы саталлаахтык салайан Кыайыы туһугар кылаатын киллэрбитэ.

1945 сыллаахха олоғун дөрүрүн, оччолорго сэбиэт секре-тарынан үлэтир Дьяконова Парасковья Николаевнаһын дьоллорун холбоон үс оҕолонон кылгас да буоллар олоғу бил-биттэрэ. Ийэбит 1955 сыллаахха ыраакан ырыһыттан күн сириттэн суох буолбута. Аҕабыт үс оҕону кытта тулайах хаалбыта. Үгүс эрэйи-кыһалҕаны көрсөн биһигини дьон кэ-кэтигэр таһаарбыта. Олохпугун түстээн ыал онортообута. Сиэнэрин көрөр дьолломмута.

Кини өбүгэлэрин утумнаан айылдааттан мындыр уус, бай-анайдаах булчут, уус тыллаах ырыһыт, оһуохайдыт, бэйэ-этин кыаһар кининэн биллэрэ. Тимир да, маһы да уһанар дэгиттэр уус этэ. Бөһүөлөк саҥа тутууларыгар маастарда-ан үгүс дьэһини-уоту туттарбыта. Уус дьэтитигэр күөрдүн уота күүдэпчилэнэ умайан, кыстыгын тыһа сарсыарда эр-дэттэн кизһэ хойукка дылы лыңкынаан иһиллэрэ. Итини таһынан оччолорго саҥа кэлбит сыбаарканы баһылаан, со-вхоз техниката от-мас, хомуур үлэтин кэмизгэр туран хаал-батыгар элбэх сыратын биэрбитэ. Дьэз тэрилин, малын-са-лын бөө-таҕа, тупсарай көстүүлээх гына онортообута били-гин да дьоммутугар-сэргэбитигэр кини туһунан сырдык өйдөбүл буола сылдьар. Кини салалтатынан нэһилиэккэ күһүн-саас улахан мунхалаһын тэриллэрэ. Көмүс хаты-рыктааһынан дьонун-сэргэтин күндүлээн үөрдэрэ-көтүтэ-рэ. Аҕабыт төрөөбүт Арбынын айылдаатын кэрэхсээн, сөбүлэ-эн, үлэти дьонун хоһоонугар хоһуйбута улуус хаһыатыгар бэчээттэммитэ.

Биһиги аҕабыт, эһэбит бэйэтин көлүөнэтин чулуу, сэмэй дьонноруттан биридэстэрэ буоларынан кизн туттабыт уон-на кини олоорбут олово, үлэтэ-хамнаһа оҕолоругар, сиэнэ-ригэр, дьонугар-сэргэтигэр үйэ-саас тухары умнуллубат үтүө өйдөбүл, холобур, сырдык кэриэстэбил буолуоҕа.

Оҕолоро, сиэннэрэ

РЕДАКТОРЫ СОЛБ. Г.К. ЭВЕРСТОВ
ОТДЕЛЛАР: информация, сурук, төрүт культура, иллюстрация уонна реклама (секретариат) — 21496; бухгалтерия — 21332; факс — 21332; “НАМ” ТРК — 21632; редакционной издательской система — 21141

Тэрийэн таһаарааччылар: СР Правительствота, Нам улуунун дьаһалтата, редакция коллектива. Маасабай информация средстволарын туһунан РФ Сокуоннарын тутуһуну хонтуруолдуур уон-на регистрациялыыр РФ бөчээккэ Госкомитетын СР региональной управлениетыгар регистрацияла-мыт нүөмэрэ — Я 0085.
Сурукка ааккытын-суолгутун, үлэтигин, дьэһэҕит аадырыһын чопчу ыйыҥ.
Автор этэрэ хаһыат санаатыһын мэлдьи биир буолбат.
“ЭНСИЭЛИ” - Нам улуунун хаһыата.
678380, Саха Республиката, Нам с., Октябрьской уул. 1.
E-mail: editor62@sakha.ru

Талыһына уонна таньыһына “Энсиэли” хаһыат редакционной-издательской систематыгар.
Хаһыат Дьокуускайта “Сахаполиграфиздат” НИПК бэчээттэнэ, Орджоникидзе уул. 38. Формата А3. Кээмэйэ 1,0 бэчээт. лис.
Индексэ — 54889. Тираһа — 2116
Бэчээккэ илии батанна — 12:00 ч. 11.09.2000
Сакааһын №-рэ — 104